

ZOEK NIETS ACHTER VERHALEN

Lars Bernaerts, Carl de Strycker en Bart Vervaeck
Universiteit Gent

Als er één trend aan te wijzen valt in de recente studie van de moderne Nederlandse literatuur, dan is het wel de verruiming van het onderzoeksonderwerp en de onderzoeksmethode. De neerlandistiek beperkt zich allang niet meer tot de tekst-op-zich. Ze bestudeert die tekst als deel van de context, bijvoorbeeld de ideologische of de sociale, en ze gebruikt daarbij werkwijzen die ze ontleend heeft aan andere disciplines, zoals de sociologie en de *cultural studies*. Gender, institutioneel onderzoek, empirische en cognitieve benaderingen, intermedialiteit – dat zijn slechts enkele voorbeelden van de verruimende perspectieven die de Nederlandstalige literatuurstudie op dit moment beheersen.

Om deze verruiming tegelijkertijd te illustreren en te overdenken, werd het thema van het derde congres *Achter de verhalen* (24-26 maart 2010) gezocht in de spanningen die dergelijke grensoverschrijdingen met zich meebrengen. Gaat het hier steeds om bruggen, of worden op deze manier nieuwe breuken gecreëerd? Misschien worden zelfs oude breuklijnen gecontinueerd. Bruggen kunnen blijkbaar niet zonder breuken, en omgekeerd. Het resultaat van dit denkwerk is te vinden in deze bundel.

De vraag naar de gespannen verhouding tussen continuïteit en discontinuïteit wordt in *Breuken en bruggen* op drie vlakken onderzocht. Ten eerste op het gebied van de primaire teksten en hun geschiedenis. De literatuurgeschiedenis legt heel vaak de klemtoon op de breuk, die daardoor een steeds weerkerend fenomeen wordt. Een stroming of periode wordt vaak voorgesteld als een afrekening met de voorgaande: op de rationele verlichting volgt de passionele romantiek, die dan weer opzijgeschoven wordt door het nuchtere realisme enzovoort tot in onze dagen van laat- of postmodernisme. Evengoed zou men een literatuurgeschiedenis kunnen schrijven door te wijzen op de continuïteit en op de talloze bruggen tussen de zogenaamde breukvlakken. Zo is onze verlichting redelijk sentimenteel, onze romantiek nogal nuchter en ons realisme vaak romantisch. Misschien is elk verhaal over de literatuur een combinatie van breuken en bruggen, en misschien ligt de spanning van het verhaal net in de afwisseling en de dosering van beide. Of deze veronderstellingen enigszins kloppen, wordt verduidelijkt in de eerste afdeling van dit boek, die gaat over breuken en bruggen in de primaire Nederlandstalige literatuur.

Wie primair zegt, denkt meestal ook aan secundair, en dat vormt het tweede domein. Ook in de literatuurtheorie wordt er – net als in de literatuurgeschiedenis – gewerkt met breuklijnen en lijnen van geleidelijkheid. Zo zagen de Russische formalisten de vervreemding of ostranenie als de centrale kracht achter de literaire productie. Een concept als de arrièr-garde zorgt dan weer voor een vorm van re-integratie, door te

wijzen op de vernieuwende effecten van traditionele technieken, en vice versa: op de stabiliserende, zelfs verstikkende effecten van zogenaamd nieuwe technieken. Zo lezen we nu geregeld dat de moderne en postmoderne vervreemdingstechnieken in het werk van een auteur als Peter Verhelst erg bekend en zelfs geruststellend lijken. Het tweede hoofdstuk van deze bundel onderzoekt de breuken en bruggen in de theorievorming rond concrete gevalstudies uit de Nederlandse letteren.

Tot slot leek het ons ook een goed idee om te kijken naar de eigenheid en de andersheid van literatuur ten opzichte van de andere kunsten en de andere discoursen, inclusief het vertoog van de wetenschap. Ook hier kan men de nadruk leggen op het verschil tussen de literatuur en de andere media of disciplines, en dan volgt men bijvoorbeeld Lessing (1766), die in zijn Laocoönstudie een fundamentele breuk tussen de poëzie en de beeldende kunst poneerde. Men kan ook overeenkomsten naar voren halen, bijvoorbeeld tussen politieke en literaire vertogen, die volgens Benoît Denis pas na de moderniteit in een gespannen verhouding tot elkaar komen te staan. Geëngageerde literatuur kan op deze manier bestudeerd worden als een evenwichtsoefening tussen verschillende disciplines, domeinen en vertogen.

De moderne roman en de literatuurgeschiedenis

Breuken en bruggen opent met de primaire literatuur. De bijdragen van de eerste afdeling bevatten genuanceerde analyses van tendensen van vernieuwing en behoud in romans en in de literatuurgeschiedenis. De analyse van continuïteit en discontinuïteit wordt bovendien verruimd doordat de auteurs telkens een breder perspectief aanreiken in de vorm van een theoretisch kader, een transhistorische of transnationale vergelijking. Zowel impliciet als expliciet geven de auteurs in die zin richtingen aan voor het toekomstige tekstuele, comparatieve en literair-historische onderzoek.

Hans Vandevoorde gaat dieper in op het begrip generatie. Die term wordt in de sociologie en de literatuurgeschiedenis heel vaak gebruikt in de context van confrontaties tussen ouderen en jongeren. Men stelt vernieuwingen graag voor als een proces waarbij de ene generatie zich afzet tegen de andere. Vandevoorde constateert dat er in een dergelijke benadering heel wat nuances verloren gaan. In een conflictmodel wordt de rol van de grote auteurs overdreven benadrukt en door de exclusieve aandacht voor verschillen is er bovendien geen oog voor continuïteiten (wat nemen generaties van elkaar over?). Om beter het culturele klimaat te vatten waarin de literatoren van een bepaalde generatie werken, voert Vandevoorde de term ‘intellectuele generatie’ in. Daarmee wordt een ruimer netwerk aangeduid van minder bekende figuren die toch bijgedragen hebben aan de constitutie van de generatie. Aan de hand van de casus *Van Nu en Straks* bepleit Vandevoorde een nieuw model dat rekening houdt met vier dimensies. Ten eerste worden binnen eenzelfde generatie verschillende lichten onderscheiden. Vervolgens moet een generatie opgedeeld worden in ‘families’, want generatiegenoten kunnen op poëticaal en ideologisch vlak, maar ook op het gebied van hun concrete voortbrengselen, stevig van elkaar verschillen. De

derde dimensie beschrijft de al dan niet gedeelde sociaal-culturele normen en waarden. Ten slotte mag niet uitsluitend aandacht worden besteed aan het moment waarop een generatie zich manifesteert, maar moet ook de evolutie ervan in rekening gebracht worden. Een dergelijk verfijnd generatiebegrip heeft drie voordelen. Er is allereerst meer oog voor schakeringen binnen een bepaalde generatie. Door de generaties in hun ontwikkeling te volgen, wordt daarnaast ook duidelijk dat er niet enkel verschillen, maar ook gelijkenissen tussen opeenvolgende generaties bestaan. Ten slotte verdwijnt op die manier de te zware focus op grote auteurs en komen kleinere figuren opnieuw in beeld.

Bij Vandevoordes kritiek op het breukdenken in de literatuurgeschiedenis sluit Pieter Verstraeten zich aan. Hij neemt de romanvernieuwing tijdens het interbellum in Vlaanderen onder de loep. Die wordt doorgaans geassocieerd met Maurice Roelants' *Komen en gaan* (1927) en *Adelaïde* (1929) van Gerard Walschap. Deze romans gelden als radicaal vernieuwend en hun publicatie wordt in de literatuurgeschiedschrijving als een kantelmoment beschouwd. Verstraeten problematiseert deze voorstelling aan de hand van een aantal fictionele prozateksten uit dezelfde periode die eveneens een innovatief karakter bezitten. Specifiek focust hij op twee boeken: Walschaps *Waldo* (1928) en Karel van den Oevers *Het inwendige leven van Paul* (1923). Hoewel de vernieuwende tendens in deze werken eerder werd opgemerkt, werden ze meestal weggezet als mislukte experimenten. Verstraeten toont aan dat deze romans op bepaalde punten aansluiten bij de traditionele literatuur, maar dat ze allebei ook al kenmerken bezitten die typisch worden geacht voor de romanvernieuwing aan het einde van de jaren dertig. Daarmee toont hij aan dat deze vernieuwing minder een kwestie van breuken is, maar eerder een gestaag proces.

Impulsen voor vernieuwingen in de Nederlandse literatuur komen niet zelden uit het buitenland. Om dat te illustreren plaatst Sven Vitse de experimentele schrijver Jacq Firmin Vogelaar in een Europees perspectief. Met de polysysteemtheorie als uitvalsbasis vergelijkt hij het proza van Vogelaar met dat van een auteur uit het Franse taalgebied (Alain Robbe-Grillet) en een uit het Duitse taalgebied (Oswald Wiener). De vergelijking past in een project dat naoorlogse vernieuwende literatuur, en meer bepaald de overgangen tussen avant-garde en postmodernisme, in een Europees perspectief plaatst. Vitse spoort dus literaire transfers tussen verschillende systemen op. Hij licht de experimentele technieken toe die deze schrijvers gebruiken (zoals montage, fragmentatie en vormen van narratieve inbedding). Uit die bijzondere omgang met taal en vertelling distilleert hij hun opvattingen over literatuur en maatschappij. De bijdrage van Vitse verschaft enerzijds inzicht in de literaire verwantschap tussen auteurs in de Europese ruimte en biedt anderzijds een belangwekkende aanzet om die verwantschap systemisch te onderzoeken.

Dorian Cumps bestudeert *Tine of de dalen waar het leven woont*, een roman van Nelleke Noordervliet waarin de eerste vrouw van Eduard Douwes Dekker de protagonist-verteller is. Aan de ene kant analyseert Cumps de manier waarop conventies van het dagboekgenre verweven worden met de kenmerken van de historische en de auto-

biografische roman. Aan de andere kant licht hij toe welke consequenties dat spel met genres heeft voor de ‘intertekstuele’ interpretatie van de roman. Tenslotte wordt via de vertelling herwonnen spreekrecht gegund aan Dekkers vrouw, terwijl ze historisch gezien in de schaduw blijft staan van een groot figuur. Op die manier is *Tine* niet zomaar een historische roman volgens een bekend stramien, maar een historische correctie via de fictionaliteit van de roman.

Op het snijpunt van literatuur, geschiedenis en wetenschap staat de encyclopedische historische roman. Steven Stroobants bespreekt de postmoderne versie hiervan en vergelijkt ze met de traditionele historische roman. Hij doet dat aan de hand van drie methodologische hulpmiddelen: de intertekstualiteit (vooral zoals die door Linda Hutcheon behandeld wordt), de narratieve geschiedenis (à la Hayden White) en de recente studie van Kilcher over de encyclopedie als *Textur*, een weefsel van teksten. Vanuit die drie invalshoeken vergelijkt Stroobants een traditionele historische roman van S. Vestdijk met een postmoderne van Atte Jongstra. In beide gevallen is er sprake van encyclopedisch vertellen en van een nadrukkelijke intertekstualiteit, maar de verschillen zijn talrijk en belangrijk, onder meer op het vlak van het bronnengebruik, de kennisoverdracht en het *effet de réel*. Terwijl traditionele romans bij de lezer op verificatie aansturen, nopen de postmoderne tot falsificatie. De kennisoverdracht houdt niet op – meer zelfs: kennis wordt gezocht in het eindeloos doorverwijzen – maar de verhouding tussen roman, geschiedenis en wetenschappelijke kennis is grondig herschikt.

Poëtica en literaire kritiek

De tweede sectie verzamelt bijdragen die het onderzoek naar literatuuropvattingen en literaire kritiek nieuwe impulsen geven. Ze werpen een verrassend licht op invloedrijke literatuurcritici (bijvoorbeeld Richard Minne en Gerard Walschap) of op bekende poëtische debatten (onder andere rond Tachtig, in de jaren dertig, of omtrent literatuur en engagement). Uit dit tweede deel blijkt dat de studie van de literatuurbeschouwing, die nu al enkele jaren een van de zwaartepunten in de neerlandistiek is, springlevend blijft en dat ze tegelijk, op een kritische manier, belangrijke correcties en vernieuwingen doorvoert.

Mary Kemperink opent deze afdeling met een nieuw hoofdstuk in het onderzoek naar poëtica en literaire kritiek. Ze vraagt aandacht voor een onevenwichtige verhouding in de literatuurgeschiedschrijving, die voortkomt uit het poëticaonderzoek: er is opmerkelijk veel aandacht voor breuken en vernieuwing, nauwelijks voor de literatuuropvattingen die in stand gehouden worden. Vanwege die door de romantiek geïnspireerde overschatting van originaliteit en vernieuwing krijgen we een vertekend beeld van literaire periodes of stromingen. Om dat euvel te verhelpen, ontwerpt Kemperink een model waarmee ze nagaat wat volgens de literatuurbeschouwers van een bepaalde periode wordt ‘geboden’, ‘verboden’ en ‘toegestaan’. Binnen de drie assen is er telkens aandacht voor vernieuwing (bijvoorbeeld ‘wat wordt *voor het eerst*

toegestaan?’) en voor continuïteit (bijvoorbeeld ‘wat is *nog steeds* verboden?’). Dat leidt tot schema’s van normen die voor een bepaald tijdschrift, een bepaalde groep en een bepaalde stroming gelden. Als gevalstudie wordt een analyse van literatuurkritieken gepresenteerd die in de laatste vijftien jaar van de negentiende eeuw verschenen in zes tijdschriften van verschillende strekkingen. Het resultaat van Kemperinks onderzoek is niet alleen een geschakeerd beeld van de continuïteit en discontinuïteit in een periode van literaire vernieuwing, maar ook een aantal aanbevelingen voor de studie van kritiek en literatuuropvattingen.

In haar inleiding en conclusie herinnert Kemperink aan de rol van primaire teksten in het poëticaonderzoek, een veld dat Mathijs Sanders en Tom Sintobin in hun bijdrage verder ontginnen. Sanders en Sintobin demonstreren op welke manier het poëticaonderzoek verrijkt kan worden door de bestudering van uitspraken in romans. Eerst schetsen ze de theoretische discussies over poëtica(onderzoek) in de neerlandistiek en verduidelijken ze hun eigen positie. In het recente onderzoek waarmee ze de dialoog aangaan, constateren ze een overwaardering van werkexterne poëtische teksten. Met een analyse van vijf romans uit de jaren dertig (van Coolen, De Vries, Marsman, Ter Braak en Van Eckeren) laten ze zien hoe ook werkinterne uitspraken kunnen dienen om literaturopvattingen te preciseren. Van de literaire debatten die de jaren dertig kenmerken (zoals het ‘vorm of vent’-debat en het regionalismedebat), zijn namelijk belangrijke sporen terug te vinden in de romans die toen geproduceerd werden. Door zich toe te leggen op de literaire figuur van de intellectueel weten Sanders en Sintobin bovendien een veronachtzaamde discussie aan het licht te brengen, namelijk het intellectualismedebat. De door Sanders en Sintobin geformuleerde opportuniteiten en valkuilen vormen een belangrijke uitdaging voor toekomstig poëticaal onderzoek.

De overige artikelen focussen op de waardeoordelen en de poëtische stellingnamen die te reconstrueren zijn uit het werk van literaire critici. Zo onderzoekt Elke Brems de wijze waarop de Franse literatuur werd ingezet in het debat over de Vlaamse katholieke roman tussen 1932 en 1934. Ze behandelt de receptie van de roman *Le Nœud de Vipères* van François Mauriac in de katholieke pers uit die tijd. In zijn essay *Le roman* propageerde Mauriac een nieuwe katholieke roman, met zijn roman bracht hij die ook in de praktijk. Stuitte zijn vroegere werk in Vlaanderen op verdeelde reacties, deze roman wordt in de katholieke bladen zonder uitzondering binnengehaald als een door en door katholieke roman. De recensenten claimen *Le Nœud de Vipères* als een voorbeeld van geslaagde katholieke kunst en schakelen de roman in hun eigen discours in. Dat wordt aangetoond aan de hand van de besprekingen van Joris Eeckhout en Gerard Walschap, die zich op dat moment aan tegengestelde polen van het katholieke spectrum bevonden. Eeckhout zet de roman van Mauriac in om Walschap als katholiek auteur te diskwalificeren, Walschap daarentegen legt de nadruk op die kenmerken van het boek die met zijn eigen werk overeenkomen.

Onderzoekt Brems de katholieke kritiek, dan neemt Els van Damme het werk van een vrijzinnig criticus onder de loep. Ze bekijkt hoe de recensent Richard Minne zich

verhoudt tot de breuken en bruggen in de literatuur. Met het oog daarop houdt ze het corpus en de oordelen van Minne kritieken in ‘Het Geestesleven’, de cultuurru-briek van de *Vooruit*, tegen het licht. Minne neemt enerzijds een stugge, paternalistische houding aan: hij distantieert zich van de jonge generatie en relateert de idee van breuken in de literatuur. Anderzijds vindt hij de Vlaamse literatuur conformistisch en daarom richt hij de blik naar de Franse literatuur. Op het eerste gezicht heeft Minne vooral aandacht voor de traditie, maar Van Dammes onderzoek noopt tot een nuancering van dat beeld. Ten eerste omdat hij de traditionele classificatie van de literatuurgeschiedschrijving niet zomaar aanvaardt en er alternatieven voor aan-draagt, en ten tweede omdat hij als hoofdredacteur van ‘Het Geestesleven’ open staat voor besprekingen van zowel behoudende als vernieuwende literatuur. Van Damme corrigeert kortom het beeld van Richard Minne als criticus en als hoofdredacteur: ze toont aan dat zijn benadering van literatuur en kritiek uitgesproken ondogmatisch van aard is.

De laatste twee bijdragen over literaire kritiek behandelen de Nederlandse situatie. Jos Joosten bespreekt de rol van ethiek en engagement in literaire waardeoordelen. Hij fileert het vaak gehoorde cliché – hier verwoord door een slordig citerende en parafraserende Dorrestein – als zouden hedendaagse critici blind zijn voor inhoudelijk engagement van literatuur. Via een kwantitatieve en kwalitatieve analyse maakt Joosten duidelijk dat ethische waardeoordelen vroeger niet belangrijker waren dan nu, en dat critici wel degelijk oog hebben voor ethiek en engagement. Maar wat is engagement en hoe bestudeer je het in een corpus van kritieken? Joosten gaat te rade bij Von Heydebrand en Winko, die waardeoordelen via drie dimensies in kaart brengen: een algemene (axiologische) waardering, een singuliere (attributieve) waardering en tot slot de presupposities die de criticus sturen. Dankzij dit driedimensionale model wordt de concrete tekst verbonden met de context, zowel die van de individuele criticus als die van het ruimere, institutionele veld. Daardoor wordt duidelijk dat elk waardeoordeel een positionering inhoudt, die voortdurend kan veranderen. En passant nuanceert dit ook Bourdieus habitus-concept doordat het concrete individu hier ook een plaats krijgt. Joosten past dat 3D model toe op de Nederlandse situatie en verheldert zodoende de positioneringen van Mooij c.s., de school van Tilburg, *Merlyn* en Dorleijn.

Ook de bijdrage van Esther Op de Beek behandelt waardeoordelen in de Nederlandse (literaire) kritiek. Zij gaat uit van een *Trouw*-recensie uit 1965 waarin de criticus een duidelijk onderscheid maakt tussen hoogstaande literatuur en ‘gewone boeken’. Op de Beek vraagt zich af hoe het institutioneel-poëtische en historisch-descriptieve onderzoek dat zij voorstaat, dit onderscheid moet opsporen en verwerken. Ze wil daarbij een evolutie tonen en zowel tekst als context verwerken. In een eerste stap gaat ze op zoek naar een methode die dat mogelijk maakt. De traditionele benaderingen bieden hier geen soelaas. Via Friederike Worthmann en vooral via Frank Berndsen ontwikkelt Op de Beek een manier om het evaluatieve onderscheid tussen hoog en laag op het spoor te komen en te verdisconteren, ook als het niet expliciet geformuleerd wordt in de recensie. In een tweede stap onderzoekt ze op die

manier het verschil in *Trouw* anno 1965 tussen de kunstpagina ('hoge literatuur') en de rubriek 'Boekenetalage' ('gewone boeken'). Op vele vlakken (mate van directheid, aandacht voor personages enzovoort) blijken er overeenkomsten en vooral: cruciale verschillen te bestaan tussen de kritieken in die twee omgevingen. Ten derde vergelijkt Op de Beek dit verschil met de andere kranten in haar corpus en onderzoekt ze de evolutie van het verschil. Blijkt dat *Trouw* in 1965 de enige krant was die het verschil tussen hoge literatuur en gewone boeken zo verregaand geïnstitutionaliseerd had, maar dat het onderscheid met de andere kranten later verwatert. De conclusie pleit voor een genuanceerde methodologie die rekening houdt met het besproken verschil en met de bevindingen van de *middlebrow*-studies.

Intermedialiteit en interdiscursiviteit

De laatste sectie is gewijd aan intermediale en interdiscursieve verbanden in de Nederlandse literatuur. Recent is er immers, ook in de neerlandistiek, heel wat onderzoek verricht naar interdiscursiviteit, intermedialiteit en interdisciplinariteit. Literatuur wordt niet langer bestudeerd als een geïsoleerde kunstvorm, maar als een hybride. Ook op dit gebied zijn de bruggen en breuken op allerlei manieren aanwezig en is de verscheidenheid van het huidige neerlandistische onderzoek goed vertegenwoordigd. De auteurs problematiseren en verhelderen relaties tussen literatuur en andere kunstvormen of vertogen, zoals muziek, schilderkunst, essay, politiek en filosofie.

In een analyse van literaire essays onderzoekt Odile Heynders het samengaan van het literaire discours met politieke en filosofische vraagstukken. Tegen de achtergrond van de literaire traditie van het essay bespreekt ze eerst Ian Buruma's essay *Murder in Amsterdam*. Met een discoursanalytische en narratologische benadering laat ze de gelaagdheid en de veelstemmigheid van het essay zien. Die eigenschappen verbindt ze met de narratieve verbeelding, namelijk de narratieve voorstelling van de moord op Theo van Gogh. Vervolgens wordt de *masterplot* die achter deze vertelling zit, zichtbaar gemaakt: Buruma's essay is geënt op het stereotiepe verhaal van Nederlandse tolerantie. Eenzelfde analyse wordt toegepast op andere essays waarmee auteurs (i.c. Désanne van Brederode, Monika van Paemel, David van Reybrouck, Khalid Boudou en Oscar van Gelderen) zich als publieke intellectueel positioneren in politieke debatten. Besluiten doet Heynders met een beschouwing over de interdiscursieve relatie tussen literatuur en politiek. Aan de ene kant hebben de literaire essays een politieke dimensie door wat Rancière 'ongerichtheid' noemt: literatuur doorbreekt hiërarchische systemen en heeft daardoor een democratiserende werking. Aan de andere kant is het literaire karakter van deze essays af te lezen van hun veelstemmigheid, hun narrativiteit en hun nadrukkelijke opvoering van een subject in een publieke ruimte.

De politieke implicaties van literatuur staan ook centraal in de bijdrage van Thomas Crombez en Ciska Hoet. Zij onderzoeken de avant-gardistische band tussen ethiek

en kunst aan de hand van het katholieke massaspel tijdens het interbellum. Dat genre vormt een typisch voorbeeld van tendenskunst, in dit geval gericht op de katholieke arbeidersklasse, en vooral op de jeugdige groep daarvan. Ze wijzen op drie kenmerken: de massa als onderwerp en uitvoerder, de symbolisering en abstrahering in de enscenering, en de vormelijke diversiteit. Ze vragen zich af of deze ideologische kunstvorm thuishoort bij de avant-garde of de arrièrè-garde. Na een onderzoek van de opvoeringen, de zelf-presentaties en de institutionele inbedding van het Vlaamse katholieke tendens theater, besluiten Crombez en Hoet dat deze kunstvorm avant-gardistisch is in de politieke betekenis die Poggioli aan de term heeft gegeven en die de avant-garde zoekt in de extreme verweving van kunst met ethiek en levenswandel. De vorm is niet echt avant-gardistisch (al kan de dramatisering van de liturgie wijzen op de terugkeer naar de sacrale kunst die Bürger in zijn avant-gardestudie bespreekt), de inhoud is conservatief en de auteurs afficheren zichzelf zelden als anti-establishmentfiguren, maar in hun *ethos* behoren ze wel degelijk tot de avant-garde.

Niet de politiek maar de filosofie wordt met de literatuur geconfronteerd in de analyse van Herman van der Heide. Hij benadert de poëzie van Kees Ouwens met de ideeën die Peter Sloterdijk in zijn *Sferen*-trilogie uiteenzet. Op basis van de overeenkomsten die Van der Heide opmerkt tussen het werk van de dichter en dat van de filosoof tracht hij een aantal gedichten van Ouwens te verhelderen. Sloterdijks specifieke interpretatie van de psychoanalyse blijkt immers een vruchtbaar instrument om Ouwens' poëzie mee te lezen. Van der Heide analyseert voornamelijk de wijze waarop in de gedichten de relatie van het ik met de buitenwereld wordt beschreven. Lichamelijkheid blijkt daarbij een kernprobleem. Een evenwichtige verhouding tussen subject en omgeving blijkt pas mogelijk wanneer het ik in de taal opgaat en zo tracht los te komen van zijn lichamelijkheid.

De laatste twee stukken van het boek behandelen breuken en bruggen tussen literatuur en andere kunsten. Gillis J. Dorleijn onderzoekt de zuiverheid (autonomie) en onzuiverheid (heteronomie) van literatuur en muziek. Op zoek naar een goed kader staat hij stil bij de intermedialiteit, die op minstens drie manieren problematisch blijkt: de term is niet duidelijk omschreven, de brug die door het concept voorgesteld wordt, blijkt steeds een kloof, en de visie op muziek en literatuur wordt niet zozeer door theorie als wel door poëtica gestuurd. Dorleijn vermijdt die valkuilen door zich te beperken tot een enge vorm van intermedialiteit die berust op associaties tussen twee media: het ene medium doet denken aan het andere. Via een kort historisch overzicht maakt Dorleijn duidelijk dat de muziek in dit verband vanaf de achttiende eeuw letterlijk en figuurlijk toonaangevend werd. Enerzijds werd muziek steeds zuiverder, anderzijds drong er steeds meer muziek door in de literatuur en omgekeerd, ging de muziek steeds meer literatuur gebruiken. Het lijkt alsof de literatuur die muzikaal wil zijn op zoek gaat naar zichzelf. Na een korte illustratie aan de hand van Wagner, licht Dorleijn deze dubbelzinnige verhouding tussen muziek en literatuur toe via een analyse van een lied van Henri Duparc op een tekst van Baudelaire. Soms blijkt de muziek de tekst te onderstrepen, soms relativeert ze wat gezegd wordt en soms ook suggereren de muzikale thema's op zichzelf motieven die de tekst ver-

woordt. Wat Dorleijn doet is niet zozeer een gedicht lezen als was het muziek, maar een lied lezen als was het poëzie. Zo maakt hij de intermediale relaties tussen tekst en muziek duidelijk en onderstreept hij de betekenisdragende dimensie van muziek.

Op een andere vorm van intermedialiteit, namelijk die tussen literatuur en schilderkunst, focust Anne van Buul. Zij behandelt de creatieve receptie van de prerafaëlitische dubbelkunstenaar Dante Gabriël Rossetti in de kring rond Adriaan Roland Holst. In een eerste stap onderzoekt ze hoe Roland Holst zelf in contact kwam met het werk van deze dichter-schilder. Vervolgens laat ze zien op welke manier Roland Holst een actieve rol speelde in het propageren van Rossetti's oeuvre onder zijn literaire vrienden. Daarna beschrijft ze de wisselende waardering voor Rossetti bij de forumianen. Ze bespreekt achtereenvolgens zowel de kritische als creatieve receptie door Du Perron, Ter Braak, Marsman en Vestdijk.

Uw eigen verhaal

Wie de 16 bijdragen in dit boek na elkaar leest, zal zien dat alle periodes vanaf het negentiende-eeuwse fin de siècle tot het heden aan bod komen. Er zijn in die zin geen hiaten. Misschien valt het sommige lezers op dat veel gecanoniseerde figuren niet aan bod komen. Waarom vernemen we nauwelijks iets over Boon, Claus, Hermans, Mulisch, Reve enzovoort? Als *Breuken en bruggen* een representatief beeld geeft van de hedendaagse studie van de Nederlandse literatuur, dan zijn de canon en de tekstuele analyse vandaag paradoxaal genoeg veeleer naar de marge van het onderzoek opgeschoven. Dat heeft wellicht te maken met de hierboven vermelde aandacht van de hedendaagse literatuurstudie voor de omkadering van de literatuur en voor de daarbijbehorende randverschijnselen, niet in de zin van marginaliteit, maar als een aanduiding van de interactie tussen het literaire en het buitenliteraire. Zo komen in dit boek bijvoorbeeld veel kranten en tijdschriften aan bod – in die zin is de intratekstuele analyse van poëtische uitspraken in interbellumromans, voorgesteld door Mathijs Sanders en Tom Sintobin, uitzonderlijk

Algemener valt het op dat *Breuken en bruggen* veel aandacht besteedt aan onzuiverheid en mengvormen. Dat manifesteert zich op allerlei vlakken: onzuivere genres (bijvoorbeeld de mix van geschiedenis en fictie in de historische roman, bestudeerd door Steven Stroobants; de vermenging van dagboek en historische roman, besproken door Dorian Cumps, en de combinatie van verhaal en essay waarover Odile Heynders het heeft), mengvormen van hoge en lage literatuur of kunst (onder meer behandeld door Thomas Crombez en Ciska Hoet en door Esther Op de Beek) en transfers tussen nationale literaturen en tradities (onderzocht door Sven Vitse, Elke Brems en Anne van Buul). Uiteraard geldt deze hybriditeit a fortiori voor de bijdragen over intermedialiteit en interdiscursiviteit. Zij tonen immers hoe literatuur dialogueert met andere kunsten, maar ook met andere vertogen, zoals de filosofie en de politiek.

De hierbij aansluitende rol van het levensbeschouwelijke is een tweede terugkerend aandachtspunt. Op een algemeen theoretisch en methodologisch vlak komt het aan bod in de ‘intellectuele generatie’ van Hans Vandevoorde en in de modellen die Jos Joosten en Esther Op de Beek voorstellen om waardeoordelen te onderzoeken. De casestudy van Op de Beek kan vergeleken worden met de praktische analyse van de levensbeschouwing in de bijdragen van Pieter Verstraeten en Elke Brems over het katholicisme, en in het stuk van Els van Damme over de vrijzinnige Richard Minne.

Ten derde valt het op dat heel wat bijdragen in *Breuken en bruggen* nuancerend werken. Niet alleen het bestaande beeld van een figuur, een tijdschrift of een periode wordt bijgesteld, maar ook theoretische concepten krijgen een opknapbeurt: de generatie wordt genuanceerd door Hans Vandevoorde, Bourdieus habitus door Jos Joosten en de zogeheten intermedialiteit wordt bijgesteld in de bijdrage van Gilis Dorleijn.

Met het onzuivere, het levensbeschouwelijke en de nuancering hebben we slechts drie bruggen aangewezen die de teksten van dit boek verbinden. Iedere lezer kan zelf achter de 16 verhalen bruggen en breuken ontdekken. In die zoektocht is het goed te denken aan Willem Brakman. Veertig jaar geleden schreef hij een stuk over zijn jeugd in Zeeland onder de titel ‘Zeeland bestaat niet’. Daarin beschouwt hij het landschap van zijn jeugd als een verzameling veelbelovende verhalen:

Zeeland was het land van verhalen: verhalen die de kracht en de onmiddellijkheid bezaten van een openbaring, verhalen van mijn grootvader, vader en moeder, afgeluisterd tijdens visites of direct aan mij verteld aan het strand, aan tafel, onder het wandelen of door mijn vader tijdens het scheren, want dan was hij spraakzamer dan ooit en brak soms zelfs los in gezangen (Brakman 1970, 266-267).

Maar zodra de verhalen vol beloftes ingeruild worden voor een concreet bezoek aan Zeeland, blijkt hoe nietszeggend de streek wel is:

Helaas was het mij vergund daar aan land te stappen. Het feestelijke aankomen bleek te bestaan uit een dreutelend wachten op de loopplank en ander ritueel, terwijl de tantes op de steiger draaiden, met de tenen wipten en keken. [...]

Ik herkende maar weinig; opeens was er niets meer dat kon worden overgeslagen en alles werd hard, stug en verschrikkelijk te veel (Brakman 1970, 267-268).

Aan het eind van het verhaal komt de les van de man die in de zogenaamde werkelijkheid achter de verhalen gestaan heeft:

Ik heb er gestaan en mij verbaasd dat de werkelijkheid de euvele moed had om zoveel te ontkennen. Nee, mijn Zeeland bestaat niet; het is nergens anders te vinden dan in mijn hoofd. Kijk niet achter verhalen; ge vindt er

niets. Gustave Doré was een groot man, maar het hiernamaals bestaat ook niet (Brakman 1970, 271).

‘Kijk niet achter verhalen; ge vindt er niets.’ Buiten verhalen is er blijkbaar niets. Positief geïnterpreteerd betekent dat: niets anders dan andere verhalen, nieuwe verhalen, misschien gewoon oude verhalen. Wij hopen dat *Breuken en bruggen* barst van dergelijke oude en nieuwe verhalen, grensverleggende en grensherstellende vertellingen, breuken en bruggen. Wie het boek leest, kan allerlei breuken en bruggen zien tussen de teksten en zodoende zijn of haar eigen verhaal over al die verhalen verzinnen. Zoals Louis Paul Boon (1965, 176) zijn lezers in *Reservaat* aanraadt: ‘Schrijf zelf uw boek!’

Literatuur

BOON 1965

L.P. Boon, *Reservaat. Boontjes verzamelde reservaten*. Amsterdam, Querido, 1974.

BRAKMAN 1970

W. Brakman, ‘Zeeland bestaat niet’, in: *Maatstaf*, 18, 4/5, 266-271.

DENIS 2000

B. Denis, *Littérature et engagement de Pascal à Sartre*. Paris, Seuil, 2000.

LESSING 1766

G.E. Lessing, *Laocoön. Over de grenzen van schilderkunst en poëzie*. Vert. W. Krul. Groningen, Historische Uitgeverij, 2009.